

בני חושך?

על הרומן "צל עולם"

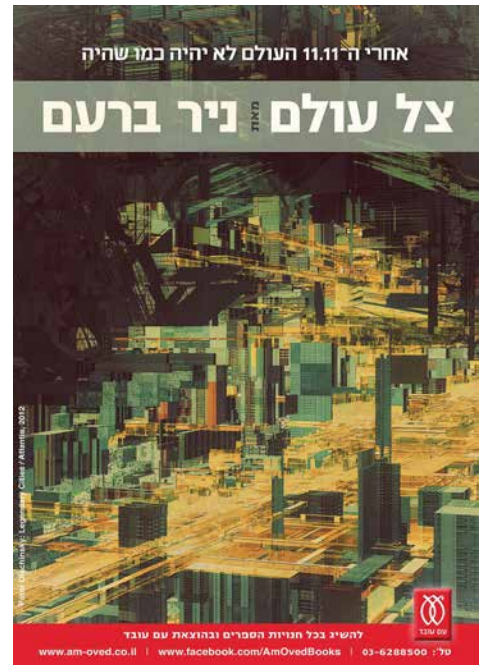
מאת ניר ברעם

נבט כהן

הרומן "צל עולם" מאת ניר ברעם הוא אגדה פוסט־מודרנית מרתקת ופוליטית. בזה כוחו וחשיבותו ובו בזמן זוהי גם חולשתו הגדולה

במחאה עולמית אשר סופה ב-11.11, שביתה עולמית, מיליארד שובתים". הסיפורים משיקים בשלבים שונים, בעיקר סביב עסקה מסוימת. כדי להבין את הספר לעומק ראוי להבין לאיזה ז'אנר הספר המשתייך. בתחילת המאה ה-19 ניסח חוקר הספרות אקסל אולריק את המאפיינים של האגדה העממית. בימינו הז'אנר השתנה והאגדות הן פוסט־מודרניות ולא עממיות, אבל לטענתי המאפיינים התוכניים (בניגוד למאפיינים הצורניים) נשמרו. לאורך ההיסטוריה קרה לא מעט שזרם תרבותי ורעיוני מסוים בחר לא להמציא ז'אנר חדש, אלא לנכס לעצמו ולהתאים לצרכיו ז'אנר קיים; כך גם הפוסט־מודרנה עשתה לטענתי לז'אנר האגדה. הניסיון הפוסט־מודרני לפירוק המסגרות של המודרנה קורה גם בתוך העולם הספרותי וגם דרך האגדות, וטענה זו תתברר יותר ע"י בחינת מאפייני האגדה. היסוד הראשון של האגדה הוא היסוד העל טבעי. באגדות העממיות מדובר על מופעים מאוד ברורים של העל טבעי, מהקללה של המכשפה ביפהפייה הנרדמת, דרך כוחו של הרקולס. בספר, לעומת זאת, היועצים הפוליטיים הם בעלי כוחות על טבעיים. אמנם הם לא מרימים הרים או יורקים אש, אבל הם בהחלט מסוגלים לעשות דברים שאף

✎ "צל עולם" הוא ספר מורכב מאוד, והוא מזמן שפע של פרשנויות וכיווני מחשבה מרתקים. במאמר זה אסביר למה לדעתי הספר שייך לז'אנר האגדה הפוסט־מודרנית, מה זה אומר בכלל, ומה זה אומר על הפוליטיקה בה הוא תומך. לא הייתי רוצה להרוס לאף אחת את הספר, אבל כדי "ליישר קו" אתאר את עלילת הספר בקצרה: הספר עובר בין שלושה סיפורים - הסיפור הראשון הוא סיפורו של גבריאל מנצור, נער ירושלמי שמוצא פטרון אמריקאי עשיר והופך להיות מנהל הקרן שלו בישראל. בבגרותו הוא הופך לאיש עסקים מצליח ויחד עם שותפיו מוביל כמה מהפרויקטים היותר גדולים בשנות התשעים. גבריאל ושותפיו לא עושים שום דבר פלילי, אבל הם בהחלט "בוחשים" במגוון עסקאות אפורות, כולל יצוא נשק, הורדת מכסים וכו'. הסיפור השני הוא סיפורה של חברת MSV, חברת יעוץ פוליטי אמריקאית עם לקוחות מכל העולם אשר מתגדרת בערכים הליברלים שלה ואשר שותפיה מבינים שלפעמים לקוחותיהם עושים מעשים נוראיים, אבל כחברה הם מנסים לבחור באופציה ה"פחות גרועה" ולקדם את הדמוקרטיה בעולם. הסיפור האחרון הוא של חבורת צעירים מלונדון, כולם מוכי גורל וכאלה ש"המערכת דפקה אותם. אבל באמת". הם מחליטים להתחיל

ניר ברעם
צל עולם

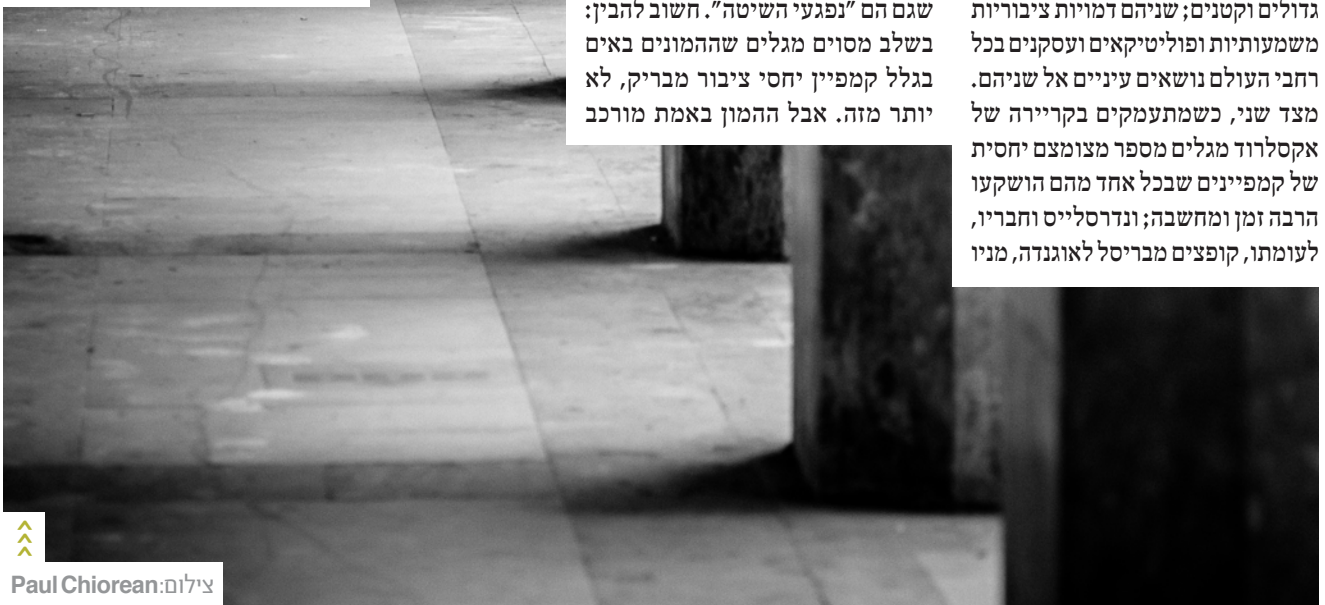
נבט כהן הוא חבר בתנועת הבוגרים של קבוצות הבחירה, מחנך בתנועת נוער, חבר יסו"ד ומאמין בפוליטיקה ככלי לשינוי חברתי /// דוא"ל: nevet.cohen@gmail.com

מדמויות מרתקות ורב גוניות כל אחת בפני עצמה. במובן הפשוט מדובר בסיפור מודרני - המון זועם שמוביל לשינוי; אבל הסיפור על המשאלה הכמוסה מעניין דווקא בגלל המרכיב הפוסט־מודרני שלו. אחד מהחבורה מנסה לסיים את הדוקטורט שלו, מישוי אחרת עבדה כחשפנית; יש זוג מונוגמי בחבורה, אבל גם סתם מין מזדמן; אחד מהם מוכר תסריט על הסיפור שלהם תמורת 50 אלף דולר כשהם רק מתחילים את המהלך; רובם חוו רעב מתמשך וקשה; כולם מאמינים בקונספירציות. אין חוקיות ברורה לאפיונים של הדמויות. כל אחד יכול להיות הכול, וזה מה שהופך אותם למעניינים. אבל לא רק הם, כל הדמויות בספר הן כאלה - אם פעם דמות בסקסואלית היתה נושא שצריך להקדיש אליו תשומת לב מיוחדת, ב"צל עולם" אחד מהצעירים ב-MSV שוכב עם גברים ונשים וזה לא מזוי לאף אחד. הפוסט־מודרניות הזאת יוצרת סיפור מעניין יותר, כי זה לא סתם "גיבור" נגד "נבל", זה אוסף של אינדיבידואלים מרתקים שנאבקים זה בזה למען "המשאלה הכמוסה". כל הדמויות בספר, מג'וליאן, מוביל השביתה, דרך גבריאל, העסקן הבינוני ועד תורסתיין, המנהל המושחת של חברת הייעוץ הפוליטי, כולם מבינים שהשיטה דפוקה ורעה. יש כאלה שזה

היועצים הפוליטיים בספר הם בעלי כוחות על טבעיים. הם קופצים מבריסל לאוגנדה, מניו יורק לבייג'ין, בכל מקום הם מפזרים את שלהם ולרוב גם מצליחים

יורק לבייג'ין, ובכל מקום הם שוהים זמן מועט יחסית; בזמן הזה הם מפזרים את מגע הקסם שלהם ולרוב גם מצליחים. הנקודה היא שבעולם האמיתי הדברים לא הולכים כל כך בקלות. באגדה הפוסט־מודרנית - כן, וזהו היסוד העל טבעי. היסוד השני הוא "המשאלה הכמוסה": "המשאלה מייצגת ומדגישה את בעיותיו וכאביו של האדם הפשוט. המשאלה היא בעצם המסר שלשמו סיפרו את הסיפור. פעמים רבות בהגשמתה או אי הגשמתה של המשאלה יש משום הבעת דעה לגבי טיבה וערכה של המשאלה. משאלות אותן רוצה המספר לסמן כראויות יזכו להגשמה בעוד אלו שאינן ראויות לא יוגשמו בסוף הסיפור. וייתכן שהמביע אותן ילמד על כך שלא היו ראויות מלכתחילה. הגשמת המשאלות בסיפור נועדה לתת תקווה למאזינים" (ויקיפדיה). לחברי קבוצת "שביתה המיליארד" כואב, והמשאלה שלהם היא שהכאב יגמר. כמו באגדות העממיות, אין להם תכנית ברורה שבסופה הבעיות תגמרנה (חישבו על בת הים שמסכימה לעסקה של המכשפה בלי להבין את ההשלכות או על משה שעושה מה שאלוהים אומר לו בלי להבין מה יהיה בהמשך), אבל הם מתחילים לפעול. יש קצה חוט, טיפה של אור, ומשם הם מתחילים ללכת. אט אט מצטרפים אליהם עוד ועוד המונים, צעירים כמותם שגם הם "נפגעי השיטה". חשוב להבין: בשלב מסוים מגלים שההמונים באים בגלל קמפיין יחסי ציבור מבריק, לא יותר מזה. אבל ההמון באמת מורכב

אדם אמיתי לא מסוגל להם: להגיע למערכת בחירות כושלת ובמחוי רעיון מבריק אחד להפוך אותה על פיה; לסגור עסקאות דמיוניות בהיקפן ומורכבותן תוך יום בודד; לנבא מהלכים פוליטיים וחברתיים בדיוק מושלם ואפילו לצוות על הסביבה שלהם ולקבל את מבוקשם מיד. חשוב מאוד לציין שלא רק חברי MSV הם בעלי הכוחות, וגם ג'וליאן, אחד המורדים, ניחן בכוח להוביל מהלכים חברתיים ופוליטיים מרחיקי לכת. את כל אחת מהדוגמאות שציניתי אפשר להסביר בעזרת הרבה כריזמה, יצירתיות מרהיבה או שכל חריף במיוחד, אבל זו בדיוק הנקודה: לתורסתיין ונדרסלייס, מייסד חברת MSV, אין סתם שכל חריף - יש לו יכולות על־אנושיות של ממש; רון דראמר, "יועץ הסתרים" של ביבי, נחל הרבה יותר כישלונות בארבעים וקצת שנותיו מאשר מאז (אחת השותפות ב-MSV) ספגה בכל שבעים שנותיה. הדמות עליה מבוסס תורסתיין ונדרסלייס, דיוויד אקסלרוד (התחיל כעיתונאי, הקים חברת יעוץ פוליטי, עשה את הקמפיין של אובמה ב-2008 וב-2012, נחשב עילוי חד פעמי) היא דמות מורכבת. במבט ראשון, אפשר לחשוב שונדרסלייס הוא בן דמותו המדויק של אקסלרוד ואם כך, הרי ברור שהטיעון על היסוד העל טבעי לא תקף. לשניהם הצלחות מזהירות וכישלונות גדולים וקטנים; שניהם דמויות ציבוריות משמעותיות ופוליטיקאים ועסקנים בכל רחבי העולם נושאים עיניים אל שניהם. מצד שני, כשמתעמקים בקריירה של אקסלרוד מגלים מספר מצומצם יחסית של קמפינים שבכל אחד מהם הושקעו הרבה זמן ומחשבה; ונדרסלייס וחבריו, לעומתו, קופצים מבריסל לאוגנדה, מניו

צילום: Paul Chiorean

צילום: Éva Széll

של עכנאי כשר או שאינו? וכן הלאה סוגיות שונות. בתוך הוויכוח של תלמידי החכמים יכולים לקרות דברים מרהיבים ועל טבעיים: קירות רועדים, אש יוצאת מהעניינים ושורפת שדות וזכור אפילו מקרה אחד של מסע בזמן (משה שמגיע לבית המדרש של ר' עקיבא).

באקס־מן ההנחה היא אותה הנחה. ישנם מוטנטים, להם יש כוחות על טבעיים מיוחדים, והם נאבקים אחד בשני. הציבור הרגיל ירא מפניהם ולא יודע איך לעכל את קיומם, אבל בסופו של דבר העיקר הוא בוויכוח בין המוטנטים: האם עליהם להתערות בחברה הקיימת כמו שפרופסור אקסבייר רוצה או להיבדל כמו בתכנית של מגנטו? בכל מקרה הם אלה שמפוצצים קלפים, קוראים מחשבות ומקפאים אנשים במגע, ושאר האנושות הם רק קורבנות, תוצר לוואי של המאבקים בין המוטנטים.

מן הסתם שתי הדוגמאות מורכבות הרבה יותר, אבל היסודות האגדתיים הספציפיים נשמרים ככולן.

אם נחזור למסר הזה, להנחת המוצא הזאת, נגלה שהיא קומת הקרקע עליה בנוי כל הסיפור. בכל סוף פרק הדבר שמושך אותך להתחיל מיד את הפרק החדש הוא השאלה "מה יהיה המהלך הבא שלהם?", ולא בכדי הפרקים על גבריאאל, איש העסקים הזהיר, המצליח במידה, הם הסוחפים פחות (על אף שיש לו נקודת פתיחה לא רעה: הוא ממוקם פה, בישראל, והוא מתרועע עם סטנלי פישר ודמויות אמיתיות ומוכרות). הבעיה בהנחת המוצא הזאת היא שבבסיסה היא אנטי דמוקרטית ופסימית. היא מניחה שההמון לעולם הוא רק עדר, ושלעד הרועה הוא זה שיקבע. אני נאלץ לסכם שעל אף היותו ספר מאוד פוליטי, מאוד מתוחכם ומלא בתובנות, אני מסרב לקבל את ההנחות שלו: אני מאמין בכל ליבי ביכולת שלנו, הציבור, להסיט את מהלך העניינים ולפורר את הסדר הקיים. ///

להגיע לאלפי הרוגים ולשינוי מסוים, מפוקפק באיכותו. כשבוחרים בדרך הפשרנית יותר, בקלות אפשר למצוא את עצמך מעלה לגדולה אנשים רעים ומושחתים מוסרית ומבצע עסקאות עם אנשים מרושעים. את הנקודה הזו אמצה בסיכום המאמר.

מוסר השכל אנטי דמוקרטי

המסר של הספר חד: יש אנשים מיוחדים ויוצאי דופן, הם יודעים איך להוביל מהלכים ותזווות חברתיים, וביניהם ניטש המאבק על שינוי המציאות. אלו מהם שמצדדים יותר בגישה הרדיקלית ויבילו מהפכות, שביתות וישתמשו בבקבוקי תבערה, ואלו המאמינים בשינויים מינוריים יותר ויבילו קמפינים, יריצו מועמדים ויתדרכו עיתונאים.

חשוב לי לציין שהסוג הזה של האגדות הוא לא יוצא דופן, ואתן שתי דוגמאות רחוקות מאוד זו מזו:

באגדה התלמודית היסודות שהצגתי נשמרים בדיוק כמו ב"צל עולם". ישנם תלמידי חכמים, להם יש כוחות על טבעיים והקונפליקטים מתקיימים ביניהם. המטרה שלהם גם היא משותפת - קיום המצוות בצורה הראויה ביותר, והמחלוקת היא על הדרך: בית הלל ובית שמאי, האם לחם שנאפה בתנור

לא ממש מזיו להם, יש כאלה שחושבים שצריך לשנות מבפנים, שלב אחר שלב ויש כאלה שרוצים לאפס את הכול בסגנון "מועדון קרב"; אבל אף אחד לא באמת מאמין שהסדר הניאו־ליברלי הוא מוסרי. ובמובן הזה הספר מציע נקודת מבט היסטורית מרתקת: יש פה חברה שלמה שמבינה שהיסודות עליהם היא מושתתת רקובים ורעים, והשאלה היא רק האם כל היחידים יצליחו ביחד להתגבר על האינרציה הטבעית שלה. כשהיועצים הפוליטיים מנסים להשתמש בשיטות של "הכלה" כדי לעצור את השביתה הם לא עושים את זה כי הם חושבים שהמטרות של המוחים הן לא נכונות, הם פשוט חושבים שהשיטה שלהם לשנות נכונה יותר. אם באגדה העממית לאחת הדמויות היתה משאלה כמוסה, פה יש טוויסט - לכל הדמויות יש את אותה המשאלה הכמוסה, ונשאלת השאלה האם הם יצליחו לנצח את "היד הנעלמה" ולהגשים את המשאלה, שהיא ראויה בהחלט לכל הדעות.

היסוד השלישי, "חוק העימות", כבר יחסית מובן. העימות פה הוא לא על השאלה "האם צריך לערער את הסדר הקיים?" אלא רק על השאלה "איך צריך לעשות את זה?". הספר מציג בצורה נפלאה את החסרונות הכבדים של שתי הגישות הקיצוניות: כשבוחרים בדרך הרדיקלית יותר, בקלות אפשר

הם אלה שמפוצצים קלפים, קוראים מחשבות ומקפאים אנשים במגע, ושאר האנושות רק קורבנות, תוצר לוואי של המאבקים בין המוטנטים